

Csönd

Előttünk hát a sorsa a maga teljességében. Mikor azonos az ember önmagával? A halálban – amikor már nincs módosulás. Immár az időből kimerevített kép marad. Később majd az életmű számít, a művek, a versek, az emlékezetes mondatok, melyek anyanyelvvé válnak, az ismeretkincs részévé, beszédfordulattá, közös tudattartalommal lesznek. A sors életrajzzá egyszerűsödik, függelékké, érdekességgé, tananyagká, dacos kapaszkodóvá a sikertelenség ellen.

Mi a summa? Most így látom: válságok, többször tragikus fordulatok a személyes életben, sikertelenség a közéletben, felemás elismerés az irodalomban. Tragikum, sikertelenség, félsiker: ez a „nagyság” magyar képlete. Képtelenség? Egyáltalán nem! A kétarcú magyar művelődés közegében – ott, ahol a nemzeti elvű és az arra opponáló nemzetet túli kultúrában, melyet csak az anyanyelv tart össze, ám a jelentések már nem – mindennek és mindenkinek kettős névértéke van. Színe és fonákja. Népmesei okos lánynak való feladat: merről foltozzuk. Csoóri Sándor a szó nemes értelmében volt nagy. Afféle formátum, amely mellett nem lehetett egy kézlegyintéssel elsétálni, aki jelet hagy maga után. A képzelőerő hőse volt, aki a sivárságot, az emberellenes kort is színes, izgalmas irodalomká emelte. Szinte nincs olyan lényeges történése a második világháború utáni Magyarországnak, amelyhez valamilyen minőségben ne lehetne társítani a nevét. Mélyről jött, népi származású értelmiségi, aki fiatalon átesett a kommunisták terjesztette fertőzésen. A forradalomban ott van az utcán, kíséri az eseményeket. Majd a parasztság végóráinak krónikása, a népi művelődés újraértelmező felfedezője, a határookra fittyet hányó nemzetegyesítő, a kádári rendszer renitense, ellenzéke, rendszerváltó, a magyar történelmi és nemzettudat rehabilitálója, a nemzeti újjászületés hirdetője, a „szabadság” emberáldozata, tévéalapító, szövetségi elnök, irodalmi lap főszerkesztője s végül önnön csöndjébe húzódó aggastyán, a jelen szökevénye.

Csak az öreg Csoórit ismerhettem, így kénytelen vagyok mások beszámolóira-émlékeire hagyatkozni, ha az ereje teljében levő férfiről kell valamit mon-

dani. Egy szellemi-lelki „mindenes” alakja bontakozik ki az elmesélésekből. Afféle „közkinccs”, aki mindenkit meghallgat, megért, mások érdekében eljár, hatalmasságok ajtaján kopogtat, tárgyal, segítség után siet, kiállásra bujtogat, szövetkezik, számon tart. Az utolsó két és fél évtizedben valami hideg exkluzivitásba tartott, egyre inkább távol került a rá szabott közegétől, az irodalomtól. Közjogi méltóságok, igazgatók, elnökök, vezetők puha léptű irodáinak, szűrt levegőjű dolgozószobáinak bársonyfoteljeibe süppedt. Mentorrá, stratégiát fogalmazó tanácsadóvá, bölcs öreggké, erkölcsi szupervizorrá vált – vagy csak akart válni. S mellette természetesen megmaradni írónak-költőnek, nyargalászó kurucnak, nomád értelmiséginek – egyre magányosabban, szűkülő körökben. Mindig talált magának ügyet, amiért dolgozhatott, ha kellett küzdhetett. Naivitása, jóhiszeműsége széles körben ismert, már-már legendás. De ne gondolja senki, hogy nem működtek a valóságérzékelői: ha többször csak utólag vette is észre, mindenesetre tudatában volt, hogy nem egyszer politikusok, pénzemberek, karrieristák, csalók és szélhámosok balekjává vált. Gyűlt benne a csalódások miatti keserűség. Ahogy korosodott, egyre tétovábbá vált, úgy sejtem, félt, hogy becsapják, feltételezem, próbálta elkerülni ezt, s aztán persze mégis felhasználták erre-arra. Nem hiszem, hogy egy pillanatig is felmerült benne, hogy a kapott díjak és kitüntetések bármit is jóvátehettek volna. Halálával – tartok ettől – megindulhat a kereskedés a nevével. Vajon hány millió préselhető még ki belőle az erre hajlamosak által?

Sokan látják úgy, hogy a rendszerváltozás kezdetén őt ért példátlan támadás töréspont az életében. Döbbenetes, hogy az addig közmegebecsülésnek örvendő személyiséget miféle engesztelhetetlen indulattal akarták kiradírozni a magyar kultúrából és közéletből. Amiként Sütő András az ezredvégi politikai átalakulás erdélyi magyar mártírja volt, úgy vált Csoóri Sándor a hazai fordulat áldozatává. Micsoda méretes ellentmondás: a várt és cselekvően elért szabadságban ugrottak a torkának azok, akikkel nem sokkal előtte még egymás mellett álltak (ha nem is feltétlenül együtt) a diktatúrával szemben. Nem az „átkos” szolgálói, bűnösei, cinkosai ellen alakult ki számon kérő szövetkezés, horgadt fel a harag, hanem az elnyomottal szemben. Emberáldozatot akartak, hogy a felszíni kavargás mélyében valójában és lényegében a változatlanság maradjon. Értsd ezen: nem kell magyar lelki-erkölcsi újjászületés, szükségtelen az etnikai alapozású művelődés, felesleges a szervesség és az önelvűség. Átnövés kell a szocialista internacionalizmusból a liberális individualitásba, történelmi, nemzeti önismeret és öntudat helyett politikai korrektség uralkodjon, nemzetépítés helyett felvilágosult nyereszkesedés, hedonizmus, szabad egyének korlátlan önkitaljesítése. Sütőnek nem a politikai múltját, a kommunista-nacionalista hatalommal való kezdeti együttműködését nem bocsátják meg, (rejtett alany: valakik), hanem a szeme kiverését. Azért akarják eltüntetni még a emlékét is, mert kényelmetlen mementó ő, amely a lelkiismeret-furdalást hozza folyton vissza: a kisebbségi sors méltóságának-képviselőtének hűtlen elhagyását. Vértanúságának erkölcsi súlya nyomasztó, nem lehet semmibe venni. (Persze, azért megoldják...)

A nyugat-európai politikai és szellemi elit semmit sem akart kevésbé, mint nemzeti reneszánszot a kontinens közepén vagy keleti felén. A mai napig veszélyt lát benne. (A maga számára, meglehet, jogosan.) Csoórit meg kellett bélyegezni, hogy a mögöttes alapállással le lehessen számolni. A *Nappali hold*ban a kialakult állapotot rögzítette: az asszimiláció kényszeréből, a kommunisták ideológiai ketrecéből is szabaduló magyar zsidóság néhány hangadó képviselője azzal, hogy nekirontott az etnikai-kulturális alapokon álló nemzeteszmének, nem a békés és harmonikus együttélést segítette elő, hanem új szembenállást generált. Az érinthetetlenül tiszta áldozatiság önértelmezésébe gyalogolt ekképp bele az író, a múlt tragédiájából a jelen sérthetetlenségét akaró szándékba.

Túlélte – de nagy veszteségekkel. A sajátjai körében sem lett azonban mártír. Soha senkitől nem hallottam ilyesmit. Hiszen volt ereje folytatni, ám az önbi-zalma alighanem megingott. Eltörött az a nagy teljesség, melyet Csoóri mindig magával hordott. A tudatra gondolok, amely elhitte vele, hogy ő maga élete hőse, és van célja felé haladó sorsa. Védekezni kényszerült. Aminek természetesnek kellene lennie – a hazához és közösségéhez való tartozásnak –, az ismételten gondná vált. Ahogyan a magyar nemzeteszme évszázadok óta védekező jellegű, úgy számára is össze kellett kapcsolódnia e tudatnak a személyes önvédelemmel. Ez kényszerhelyzet – ma is: állandóan öngazolást, megerősítést keresni, hogy „ez a mi hitünk” nem bolondság vagy szárnalmas anakronizmus, s főleg nem fenyegetés mások irányába.

Csoóri Sándor azért is volt nagy ember, mert birtokolta a képességet, amely Ady, József Attila, Németh László vagy Illyés sajátja volt. A maga világerzékelését és létfelfogását képes volt mások számára is elfogadhatóvá, követhetővé tenni. Egyre többen kezdték el úgy látni az életet, ahogy ő. A haza, az otthon, a közösség képzele nála olyan szuggesztív metaforákba, költői képekbe, organikus ugyanakkor szürreális víziókba van foglalva, melyek – dacára annak, hogy egy személyessé, szubjektívan érzékvé tett valóságot közvetítenek – erejük által felülírhatják mások hasonló tárgyú képzeletét. Tudott új realitást teremteni, ahol a tapasztalati tények sorjázó sokasága egyszer csak magasabb értelmet nyert. Csoórinak volt saját képe a világról, s egyre többen döbbsentek rá, hogy ez a kép valami általánosan lényegit mutat. Mások lettek általa a magyarok.

S talán még ennél is nagyobb képesség volt az övé. A lelkiületet hordta magába és ültette el környezetében, melytől közösségivé, szervessé válik a kultúra. Tehát nemcsak műélvezetet, kifinomult társalgást, presztízst jelent, hanem érzelmi összetartozást, a személyiségek mélyrétegeinek a múltból ágazó, öntudatlanul is egymásba kapaszkodó gyökereit, amelyek a szellemi belátás mellett a legegységibb létbizalmat hordozzák bennünk: nem vagyunk egyedül, van otthonunk, van, aki segítsen.

Ha van drámája az életpályájának, mindenekelőtt az eszmény elérhetetlensége és a cselekvés behatároltsága volt az. A nemzet érzelmi bölcsője a falu. A népiségből ágazik ki a szélesebb körű egység kívánalma. Azonban a nemzeteszmenek magától értetődően be kell fogadnia más, polgári és idegen hatásra

meghonosodott hagyományokat is. Ám saját kultúrájának kell maradnia. Nem alkotmányhoz, nem koronához, nem állampolgári egyenlőséghez kötődik a Csoóri-féle nemzetfelfogás, hanem elsősorban a művelődéshez, a nyelvhez és a közös leszármazáshoz, a sorsközösséghez. Csakhogy az óhajtott állapot, a lelki-szellemi egység nem valósult meg az életében, s ha jobban megkaparjuk a múlt rozsdáját, talán sohasem létezett. Nem, még 1848–49-ben sem, a trianoni tragédiában sem és 1956-ban sem. Meglehet, csak szép ideál. Magyaroknak lenni Magyarországon ugyan hétköznapi közvetlenség, azonban ha definícióra szorulnánk, akkor megszorításokkal kellene élnem. Például ilyesmire: a nemzet szűkebb társaság, mint a magyarul beszélő népesség. Nem azért, mert ki akarok zárni bárkit is a „klubból”, hanem azért, mert az összetartozásnak ezt a bizonyos tekintetben intim módját nem igényli az említettek közül mindenki. Sőt, a nemzet nem jelenthet politikai együttlétet sem, erkölcsit viszont kellene, hogy jelentsen. Valahol e pontokon bukik el az egység nemes álma.

Csoóri példája páratlanul fejlett elbukás-kultúránkat erősíti? A kijátszott, becsapott, elárult, gaz mètellyel legyőzött, szánni való szegény áldozat képében kell folytonosan magunkra ismernünk? Remélem, nem csak ebben. Hiszen Csoóri nem bukott el. A közéletben, a gyakorlati cselekvés terepén csetlett-botlott ugyan, de nem vallott teljes kudarcot, voltak ideiglenes eredményei. Összességében sikertelen volt – ez minden. Magánélete nem tartozik szorosabban véve másra. Talán jön majd egy mai Mikszáth, aki megírja – ahogyan az eredeti az öreg Jókai hányattatásait – szenvedéstörténetét, talán nem. Ez másodlagos fontosságú. Irodalmi minősége számomra nyilvánvaló, más számára nem. Posztmodern kánonokban mint a meghaladott poétika és látásmód reprezentánsa van jelen, Görömbei Andrásnál eszméltető értéként magasodik föl. A kettős névérték, ugye... Összességében főszerkesztőnk nagyon tartalmas életet élt, életműve gazdag, hatása – pro és kontra – megkérdőjelezhetetlen.

Végső „nagy mutatóványa”, létmetaforája utolsó éveinek hallgatása. Azt hiszem, készült rá. Vissza-visszatérően emlegette Tolsztoj halál előtti nagy futását. Ő nem szállt vonatra, és nem utazott el egy Isten háta mögötti állomásra. Hová is mehetett volna? Ő a belső bujdosást választotta. Ide nem jöhettek utána. Önmagába zárkózott. Csoóri Sándor szellemi értelemben megszűnt létezni. Mozdulatlanná és némává vált. A hajdani izzó láva bazalttá dermedt sziklává lett. Testamentuma a csönd. S keserű groteszk, hogy még ebben a dermedtségében is hét lakat alatt őrizték, elzárva, mint egy fenevadat vagy szent ereklyét – olyasmit, ami képes a nyugalom megzavarására. Aztán alkalmasint – amikor kitüntetésért kellett menni vagy demonstrálni, még él – közszemlére tették. Meg lehetett bámulni, néha hozzá is érni, kicsit kíváncsian, kicsit borzadva: íme hát az ember esetttségében, kiszolgáltatottságában.

Mit jelent ez a csönd? Az öregkori hanyatláson túl, vélem, van ennek üzenete. A halálba lépés előtt el kell hallgatni, mert be kell teljesedni. A saját szó itt már kevés, kiejtett szavaink között, mondataink végén a csönd van. A végső Igazság hona ez, ide illeszkednek igazságaink – ez a maradandó. Ilyen fölöttes

Igazság nemcsak az Isten, hanem a nemzet is, amelyhez utolsó lélegzetéig ragaszkodott. Kézze megfoghatatlan, hazavihetetlen, a párna alá sem lehet dugni, mert szellem és lélek. Szájára veheti bárki, fecseghet is parttalan róla, teheti plakátra, hazafias dallamokra meneteltetni is lehet – lényege szerint sérthetetlen. Éppen az egyszerű belátás miatt: privát igazságok csak akkor lehetnek, ha van Igazság, azonosságok, ha van Azonosság.

Csoóri csöndje egyrészt a magány csöndje, de még inkább a megérkezés hangtalansága. Az önmagába fordulás nyilván menekülést is jelent, az önmagába kapaszkodás menedékét. S ott belül a Csoóri-univerzum fogadta, ahol egy szenvedélyes élet minden mozzanata raktáron volt, ahol „vadfiú hajjal, futólabancok ingében csatákosan” gondtalan és szabad lehetett végre, ahol a kényszerektől mentesülve gondolhatta: „de hiába követ nappali gyász: a megsemmisülő nyárban is a teljes életemre emlékezem”.

Nehéz örökség. Ha egy percre el tudnánk hallgatni mi is, önmagukban gyönyörködő Nárciszok, meghallhatnánk ezt a dobhártyarepesztő csöndet.

Keleti Károly utcai otthonában (fotó: Kecskeméti Kálmán, 1988)